

„Haldoklik a láp, az ősvadon”

*Nagymessziről ködölt a Bükk,
Gőzölt a sík, áradt az Ér...*

ADY ENDRE

(*Kísérletek históriája*) Nem tudni, mióta izgatja-foglalkoztatja a vizek önkényeskedésének baja és rendezésük szüksége az Ermellék lakóit. Feltehetőleg ellenséggé vált is akkor ismerték meg a furcsa folyót, amikor a maga alakította természeti tájban mint az élethez minden szükségést megadó szövetségest láthatták. Több faluhely elmozdulása utal rá: korai keletiek a kellemetlenségek. Az áradásos sávból menekülni kellett, feljebb húzódní a védett teraszokra. Átfogó szabályozásra nem került sor, de kisebb helyi munkákról elég régről vannak adataink. A XV. század második negyedében valahol Adony közelében árokkal vezették le a vizet egy gyümölcsfákkal beültetett szigetről. Száz évvel ezelőtt Csokalyból a „Sebes-Ér fűzfás gátján” lehetett kitérni az országutra. Az 1940-es évek elején Gönczy Sándor mérnök beadvánnyal fordul a nagyváradi kultúrmérnöki hivatalhoz; a Székelyhíd határában elvégzendő kisebb vízrendezési teendőket 42 pontban sorolja föl. Ime egy rész belőle: „21. Fővényes, Templomhely és Nagysztyály közti szakaszon mindkét oldalon több kivágás vízbeeresztés végett.” (A javasolt beavatkozások a Károly-erőd vonal tankárcakra vonatkoznak.) Am mit sem segítenek a kisebb helyi árkok, gátépítések. Az áradások, amelyekről részletesebben Szalárdi János tudósít először *Siralmas krónikájában*, szinte törvénszerűen ismétlődnek egészen az 1940-es évekig. Csak egy példát a sok közül: 1888-ban a Kraszna vizeitől is megduzzadt Ér elsodorta Gencs falu nagy részét.

Mínthogy az Ér nagy vízrendszer része, rendezésének ügye szélesebb átfogású vízgazdálkodási koncepciókhoz, munkákhoz kötődik. Huszár Mátyás nagyváradi királyi kamarai igazgatómérnök a helytartótanács megbízásából, több kiváló munkatárssal — közöttük Vásárhelyi Pállal —, 1820 után elvégezte a Körösök és a Berettyó felmérését, s tervet is készített e folyók szabályozására. Javasolta a Berettyó elzárását a mocsaraktól. Elképzeléseivel egyetértett Kecskés Károly, a Tisza szabályozásával megbízott főmérnök is. A Berettyó Társulat 1852-ben alakult meg Debrecenben, majd Nagyváradra költözött; ehhez csatlakozott 1859-ben az Ér érdekeltsége, a Pocsajtól Szalacsig terjedő területtel, de tíz év múlva ez az osztály kilepott a társulattól. Ezzel az Érvölgy ármentesítésének első kezdeménye, társulati keretek között, amely 1842-ben Pényes Károly táblabíró elnökletével Diószegről indult ki, csődöt is mondott. A kiegyezést (1867) követően a folyót nagyszabású tervbe is beleképelték, tanulmány tárgya volt ugyanis egy csatorna, amely a Berettyó és az Ér völgyén haladt volna át, és Nagymajtény, Szatmár érintésével a Köröst, a Kraszna-t és a Szamost kötötte volna össze a Felső-Tiszával.

A vidékünkkel közvetlenül érintkező területek ármentesítési, vízszabályozási munkái a XIX. század második felében hamar felfedték, hogy átfogóbb rendezések nélkül egyik folyón sem sikeres a beavatkozás. A Berettyó árterületére szinte nyitott kapukon hatolt be a Kősmő vize Bihar felől, a Kis-Körös, a Hortobágy, a Kálló meg az Ér. A századforduló évében, májusban a megáradt Berettyó elöntötte a Szalárd feletti, nem ármentesített völgyszakaszt. A baj nyilván nem az első lehetett ezen a részen, hisz a földművelésügyi minisztérium által 1899-ben Nagyváradon felállított XVI. kultúrmérnöki hivatal egyik feladatául tűzte ki a vízrendezés megtervezését Szalárdtól Margitta, Berettyószéplak irányába. Ugyanekkor fogott hozzá a IX. kerületi, Debrecenben működő kultúrmérnöki hivatal az Érvölgy felméréséhez, az Ér rendezési tervének kidolgozásához. 24 000 korona állami előleget utaltak ki erre a célra, ám az összeg csupán a Pocsajtól Diószegig tartó rövid szakasz előkészítő munkáihoz volt elegendő.

(*Önkéntes ügyszolgálat*) Volt e században egy méltatlanul névtelenségbe rekedt szorgalmazója az Érvölgy rendezésének: Gönczy Sándor. 1894-ben született Kismarján; a budapesti műszaki egyetemen szerzett kultúrmérnöki* oklevelével a húszas években a román „szárnyaskerek” szolgálatába állt. Két társával a székely-hídi osztálymérnökség teendőit látta el. Nagy munka folyt itt ekkor: a pálya átépítése Nagyvárad és Ermihályfalva között. Az addig gyenge kavicsággal, felépítésménnyel rendelkező másodrendű vonalat alkalmassá kellett tenni nehezebb mozonyok, szerelvények, gyorsvonatok forgalmára. Gönczy az állomások és sítterek rendezését vezette. A munka befejezése után már csak az apróbb, képzelőerőt nemigen serkentő karbantartások maradtak volna rá, ezért búcsút mondott az osztálymérnökségnek. Magánirodát nyitott Székelyhídon, amely egészen 1950-ig működött. A különböző birtokügyletek, adásvételek, örökösödési problémák kataszteri megoldása és a földmérések során szoros kapcsolatba került az Ér teknőjével.

Folyt a küzdelem a szabályozásért, a mocsarak, lápok ellen; folyt sokféle módon és eszközzel, folyt több fronton is: „Maga nagyon okos ember, mérnök úr, de vegye tudomásul: én minden befolyással ellene leszek annak, amit maga szorgalmaz. Mit gondol, hol fogok majd én rucára vadászni?” — hallotta nem egy helyi földesúrtól. De nem érthették meg a dolog lényegét akkor a kisemberek sem. Az agilis mérnök segítségét szakmai ügyekben gyakran vette igénybe kezdetől két jó hírű, befolyásos váradi ügyvéd: dr. Nicolae Zigre és dr. Aurel Lazár. Gönczy hozzájuk fordult támogatásért. De az idők nem kedveztek. Gazdasági válság... Aztán kezdte előrevetíteni sötét árnyékát a második világhégés. Hadi készülődések... a harmincas évek végén épül a Károly király-erődvonal. Ottomány és Diószeg között ássák a tankesapdát, civil arrafelé nem közelíthet. A negyvenes évek elején Bánffy Dániel földművelésügyi miniszterrel keresi Gönczy a közvetlen kapcsolatot. 1942-ben a minisztérium egyik képviselőjének a jelenlétében gazdanapot tartanak Mihályfalván. Gönczy Sándor *Az Ermellék műszaki feladatai* címmel fel-tűnést keltő előadást tart itt. Hatásos fogáshoz folyamodik; az akkori Széchenyi-kultuszra alapozva megemlíti, hogy már „a legnagyobb magyart” is megdöbben-tették az Ér állapotai. Látta a folyó áradását a Diószeg és Nagykágya közötti Kopaszhegyről. (Széchenyi naplójában valóban vannak feljegyzések arról, hogy Dió-szegről, ahol svadronparancsnok volt, többfelé ellovagolt az Ermellékre is.)

A kultúrmérnök nem ármentesítő társulatért hadakozott, hanem a vizek állami költségbe való megszelídítéséért. Kéri Teleky Bélának, az Erdélyi Párt el-nökének közbenjárását a miniszternél. Báró Bánffy Dániel a következőket írja Telekynek: „A Gönczy Sándor javaslatával kapcsolatban az illetékes szakemberek meghallgatása után az alábbiakról tájékoztatlak. Az Érvölgy vízterének mielőbbi hasznosítása érdekében intézkedésemre a Földtani Intézet talajtani osztálya a mint-egy 100 000 kat. holdat kitevő területről talajmintákat vett, azok vegyelemzettettek és ennek alapján elkészítettem a talajismereti térképeket. Ezen felül népszerű is-mertető is tervbe vetettem, melyben községhatárok és dűlők szerint csoportosítva lesznek felsorolva a talaj összetételére, trágya- és vízigényére vonatkozó adatok. Ily módon az Ér vízfolyás munkája lesz az első [...], mely az olasz benifica in-tegrale mintájára indul meg, s ha a végrehajtáshoz az anyagi fedezet rendelkezés-re fog állni és az érintett birtokosok megértéssel fogadják az ismertetőben részükre feldolgozott talajtani anyagot, úgy tényleg virágzó mezőgazdasági terme-lés honosítható meg a jelenlegi ősmocsarak helyén.” S valóban már előbb, 1942. augusztus 4-én olvasható volt egy hirdetemény, Bihar vármegye alispánjának alá-írásával, a következő kezdettel: „M. Kir. Földművelésügyi Miniszter úr az érde-kelték kérelmére az Ér általános szabályozását határozta el és annak alsó 30 km hosszú szakaszának állami támogatással való azonnali végrehajtását elrendelte.” Ez nagy dolog volt háborús időben... Felvillanyozódtak a lecsapolás szorgalmazói. Az ermihályfalvi születésű Szentmihályiné Szabó Mária írónő *Amikor motoros hajókon juthatunk el az Értől az óceánig* címmel terjedelmes cikket jelentetett meg az *Új Magyarország* 1944. január 9-i számában. Ebben olvasható: „Ha az ármente-sítési munkálatokkal 80—100 kilométernyi távolságban eljutunk a Krasznaig, onnan alig 15—20 kilométernyire van a Szamos... Milyen könnyű lesz ezt csatornával bekötni, sőt hajózható utat teremteni az Ér völgyén keresztül.”

A 30 kilométeres szakaszon, fel Éradonyig, el is végezték a munkát.

Szabó Mária írta az említett interjúfelében Gönczyről: „Kérdés nélkül is tudjuk: szolgálatban van most, soha meg nem tagadott [...], agyat és szívet egy-aránt foglalkoztató szolgálatban.” E szolgálatot a felszabadulás után ismét vál-talta a kultúrmérnök. Sok emléke van ennek az akkori sajtóban meg a hivatal-os levelezésben. Íme a legfontosabb, egy átirat részlete: „Az Ön által felemlí-

* A kultúrmérnök utak, vasutak, hidak, vízi és mezőgazdasági létesítmények építésének tudomá-nyából nyert egyetemi oklevelét.

tett vízgazdálkodási problémák helytállóak. Tájékoztatjuk, hogy a Hidrotechnikai Rendezési és Építkezési Tervezőintézet feladatául kapta tervet készíteni a Körös és a Szamos medencéje vizeinek rendezésére és komplex hasznosítására. Az Ön értékes észrevételeit közöltük az említett intézettel. A levelet a Minisztertanács mellett működő Állami Vízügyi Bizottság adta fel, 1960. április 14-én, címzettje pedig Gönczy Sándor mérnök.

(A megoldás felé) Hosszú időt vettek igénybe a felvételek és tervezések, míg 1965-ben kialakult a végleges döntés.

1962-es felmérések szerint az Érmelléken a sajátos geomorfológiai és vízrajzi tényezők folytán 8500 hektárnyi, mocsarakkal, nádasokkal borított terület rekedt ki teljességgel a használatból. A 7500 hektárt kitevő mellékvölgyekben minden évben kiöntöttek a vizek, míg a többi területen 5—25 évenkénti gyakorisággal ismétlődtek az áradások. Továbbá: az Érvölgy időnként, részlegesen vizek érintette területe összesen 54 181 hektár volt, ebből a teknőfenékre 43 000, az oldalvölgyekre pedig 11 181 jutott. E területekért indult meg a küzdelem 1967-ben, ahogy a költő Számadó Ernő írja: „Dörögnek a gépek, omlik a múlt, / Haldoklik a lép, az ősvadon.“

1970-ben készült el a 90 km hosszú főcsatorna. Ebből 48 kilométer Biharon, 42 Szatmár megyén húzódik végig. Ugyancsak ekkor Érsemjénél, Érvasadnál és Erendrédnél csatlakozó létesítményekként zárógátas hozamszabályozó tározókat is kialakítottak, amelyek tervezett névleges befogadóképessége egyenként, sorban: 4, 5, illetve 20 millió köbméter. Jellemző volt a munkák arányaira, hogy — határozott medret kialakítandó — Érszentkirálytól Bihardiőszegig, amelynek határában az Ér a Magyar Népköztársaság területére lép, jobb és bal oldalon összesen több mint 250 kilométer védőtöltést kellett emelni, 342 zilipelt kialakítani betoncsövekből, fémkapukkal. Az Érvölgy eredeti állapotait is sejteti, hogy a lecsapolást közvetlenül megelőzően, a munkákkal párhuzamosan, majd az azok után ázott leveztető árkokat is beleértve a bihari rész csatornahálózata 400, a szatmári pedig 336 kilométert tesz ki. Ez a szerteágazó hatalmas rendszer körülbelül 65 000 hektár ármentesítést szolgálja, s ami elvárandó tőle — legalábbis a célkitűzések szerint — a földalappal való biztonságosabb, kiterjedtebb és magas hatékony gazdálkodás.

A szatmári és a nagyváradai Talajjavítási és Vízgazdálkodási Vállalat a lecsapolás befejeztével alegységet létesített Nagykárolyban, illetve Székelyhídon. Ezek feladata az Érmellék csatornahálózatának őrzete, műszaki ellenőrzése, rendbentartása. Elsődleges feladatuk a védőgátak vegetációjának eltakarítása (kaszálás), az árkok, csatornák kotrása. Szabaddá kell tenniük a vízfolyásokat az eldugulásoktól, kijavítani a hidakat, átjárókat, zilipeket. De új munkákat is végeznek az érdekelt falvak, nagyüzemek szükségletei szerint, például másodrendű leveztető árkok kialakításával bízhatják meg őket. 1979-ben a székelyhídi „vizesek“ karbantartó munkáinak értéke 1 600 000 lejre rúgott. A többi között kikötortak Nagykároly határában egy mellékcatornát 3000 köbméter hordalék eltávolításával és egy másikat Gálospetrinél, ahol 4000 köbméter iszaptól kellett megszabadítani a medret. Felkérjük továbbá ezeket az ármentesítő hivatalokat gépi vízkiemelésre, öntözés céljából. A gazdaságok évente megszabott összeget fizetnek a karbantartásért, attól függően, mekkora a vizektől védett területük, és milyen azokon a csatornahálózat sűrűsége. A két vízgazdálkodási rendszer 35 termelőszövetkezetet és két állami gazdaságot (az érmihályfalvit és a tasnádit) szolgál ki. 1977-ben a kávési mtsz például 3270, az érszentkirályi 2526 hektár után fizette a karbantartási hozzájárulást, a mezőteremi közös gazdaság díja pedig 100 470 lej volt. Folyik, már a főcsatorna kiépítésétől kezdve, a másodlagos csatornahálózat bővítése. 1979-ben 500 000 lej értékben Szalacs és Érvasad körzetében 14 kilométer árok készült el, 1980-ban ugyanilyen értékben 10 kilométer szakaszhozszal sűrítik a bihari részt.

(Amivel előre nem számoltak...) Tíz év telt el az érvölgyi munkálatok alapvető szakaszának lezárulása óta. Közben a lecsapolás gazdasági hatásairól és a környezeti átváltozás folyamatairól gazdag sajtóirodalom kerekedett: néhol nosztalgias átitatású, olykor lelkendező, hurrázó hangvételű, de nagyjából mégis reális látású visszhangja lapokban, folyóiratokban, könyvekben. A vélekedések gyakran egymással felelősek. Szűklátó prakticizmussal vádolhatnák egyesek, naiv romantikára való hajlással mások. Ami tény: sok a nyeresége a vizek rendezéséből a nagyüzemi mezőgazdaságnak. Jelentős területek váltak hasznosíthatóvá, illetve kockázatmentes művelésűvé. Nincs község, amelynek határában 10 vagy 100 hektár-
rok ne kerültek volna a használhatóság kategóriájába vagy előbbre a minősítési értékrendben. A diószegi szövetkezet határában, melyet 10 kilométeren érint az Ér árka, 500 hasznavehetetlen hektár vált termővé, s további 1000 hektáron biztonságossá a föld művelése. Érkeserűben a nádasok helyén nagy csöví kukorica, kövér cukorrépa, szép szálú kender terem. Szalacs határában a főcsatorna 8200 méter hosszú, a mellékárkok 24 000 méteren húzódnak. E helyi ármentesítő háló-

zat 400 hektárt tett szabaddá a vizektől. Ottományban a hajdani 1500 hektáros árterület 95—97 százaléka új hódítású szántónak, kaszálónak számítható. A példát lehetne sorolni tovább. A meghódított részek termőképességéről hivatalos besorolás is készült, mely szerint közel 13 000 ha első, 17 844 második, 16 000 harmadik osztályú föld. Sajnos, a várakozások nem teljesültek egészükben. Már az első években, de később még inkább, nyilvánvalókká váltak a kivitelezés némely hibái, a gazdasági hatások elmaradtak az annak idején eléggé merészen és itt-ott vaktában elképzelt szintektől. Sőt — miért nem vallanánk be? — még károkkal is számolnunk kell... De hadd vegyem sorban a dolgokat.

1. *Kivitelezés.* Vannak szakaszok, ahol annak idején nagyobb mennyiségű föld-tömeg volt szükséges a gátfalak emeléséhez, mint amennyi hordalékot kiemelhet-tek a folyó árkából, a hiányt pedig a kanálissal közvetlenül szomszédos terüle-tekről pótolták, mélyedéseket képezve ott, amelyek aztán a magasabban fekvő földekről valósággal csalogatják a vizeket... Magyarán: a mocsarak elleni harc-ban új mocsaras foltok képződtek. A Kikéc-patak és a Csaholyi-patak (az első Kávásnál, a másodikat Szodorónál veszi fel az Ér) úgy megtölti néha a főcsator-nát, hogy ennek vízszintje Szalacs határában magasabb lesz a mellékárokénál, s így a hajdani meanderek ismét telítődnek. Mondják: Székelyhíd és Éradony között a meder fenekét egy méterrel mélyebbre kellett volna vájni, hogy az el- vonuló hatás érvényesülhessen. Másutt, épp ellenkezőleg, a nagy szívóhatásnak látja kárát a föld. Elég sok az apróbb-nagyobb területfolt, ahol állandóan vagy időközönként megülekszik a víz.

2. *Karbantartás.* A főcsatorna medrét elkészülte óta még nem kotorták. Így következhetett be a vizinövények megtelepedése az iszaplerakódásokon, ami gátol-ja a szabad áramlást, lassítja a mindig is lustának ismert folyású Ért.

3. *Elmaradt gazdasági hatások.* Olvasható volt sajtónkban beszámoló az Érmel-lék lecsapolást követő „bámulatos fejlődéséről”. Arról, hogy e vidéken az utóbbi tíz esztendőben a mezőgazdaság termelékenysége átlagosan legalább megkétsze-reződött, sőt több tekintetben a háromszorosát is elérte. Nos, ha ez így volna, akkor a búza hozama 50—60 mázsa, a kukoricáé 50—80, a cukorrépaé pedig — hogy csak a legfontosabb kultúrnövényeinket vegyük — 300—400 mázsa kellene hogy legyen hektáronként. Ettől messzi áll vidékünk... Az átlagok valóban növe- kedtek valamit, ám ez nem tulajdonítható csak a vízrendezésnek. Emelkedett ugyanis közben a gépesítettség foka s a vegyszerek alkalmazásának az aránya is.

Az elmaradt hatások érzékeltetésére hadd álljon itt egy példa. 1968-ban, ami- kor a munkák javában tolytak, írta egyik lapunk az Érsemjén melletti víztározó- ról: „Mit jelent a falunak ez a létesítmény? Nagyon sokat. Mentésül a termelő- szövetkezet területe az áradásoktól, nagy lehetőség nyílik az öntözésre. A 252 hek- táros tóban vízszarnyasokat és halat tenyészthetnek. S még az sem lebecsülendő, hogy a tó kellemesebbé teszi majd a település mikroklímáját.” 1980 tavaszán mindebből még semmi sem volt... A tervezett és részint magas gáttal határolt teknő területének nagy része, a most valamivel szélesebb vízfolyástól jobbra és balra eső sávok elvadult területek, se nem kaszálók, se nem szántók, hanem liba- legelők. 1978 elején az érsemjéni mtsz, amely e létesítménynek hasznélvezője kellene hogy legyen, hosszú lejáratú állami hitelt kért — és kapott is —, hogy 1 millió 250 000 lej értékben alagszövetkezes rendszerű öntözésre állíthasson be 275 hektárt a megépített tározó mellett. Ennek 1979-ben már működnie kellett volna, ám a kivitelezés hibái miatt a gazdaság még 1980 tavaszáig sem vehette át az öntözőrendszert.

4. *Nem kívánt folyamatok.* Az Ér völgyében már a beavatkozás előtt is vi- szonylag nagy területeken uralkodott a szik. Ennek messzi századokból vannak nyomai. Egy 1476-ban datált oklevél „locus Zeekesfewld” nevű részt említ Bihar- félegyháza határában. Érkeserű mellett egy hátság neve előbbiről s ma is Szikes- sziget. Wilhelm Sándor székelyhídi biológus elég hamar élt a gyanúperrel: „... azt sem tudhatjuk előre, hogy [...] a talajvíz szintjének csökkenése milyen hatással van a terület vízháztartására: nem lép-e fel néhány év múlva a szikesedés?” Ka- rácsonyi Károly már kész tényleket tár elénk: „Az érmelléki szikesek jellemző nö-vényei: a mézpázsit (Puccinellia distans), a sziki kocsord (Peucedaneum officinale), a réti őszirózsa (Aster sedifolius) állományai vannak terjedőben.” A vidék több gyakorló mezőgazdász tapasztalta a szikesedés új területeken megindult folyamatát.

Talán az említetteknél is sajnálatosabb, hogy az ornitológusok küzdelme az érmelléki rezervátumért kudarcra ítéltetett, és nem gyakoroltatott (csak egy téves sajtóbéli közlés szerint...) e sajátos tájnak a Duna-deltáéhoz mérhető csodás ma- dárvilágára a sokszor kért kegyelem... De ez külön szomorú téma.